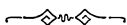

Із чужих літератур.

(Еміль Золя, его житє і писаня. — Стефан Малларме).

Кінчаючи в отсій книжці Л. Н. Вістника історію „Злочинця Сальва“, взяту з остатньої повісти Еміля Золя „Paris“, ми сповняємо також обіцянку, дану нашим читачам у однім із попередніх оглядів чужої літератури і подаємо тут нарис життя і літературної діяльности сего писателя, без сумніву найголоснішого нині імени в цілій всесвітній літературній республіці.

Еміль Золя родив ся в Парижі дня 2 цвѣтня 1840 р. Його батько, Франсуа Золя, був Італіянець родом із Лѣомбардії і мав матір Гречанку родом із острова Корфу. В молодих літах він був вояком в рядах Наполеонового війська, по упадку Наполеона зробив ся сьвітським інженером і стояв якийсь час у австрійській службі, працюючи при будові першої в Австрії залізницї в Тиролю. З Австрії він перейшов до Німеччини, відси до Голандії, Англії, в кінці вступив на ново до французького війська, а власне до тзв. легіону чужинців, що був тоді зорганізований для війни в Альжирі. В р. 1830 він дослужив ся ранги капітана в тїм легіоні, покинув військову службу і осїв у Марселі. Тут він уложив плян перебудувати стару, замулену пристань відповідно до новочасних вимогів, працював три роки над тим пляном, рисував, міряв і обчислював — та що з того! Інший інженер прочувши про се уложив свій плян і дістав концесію на будову. Франсуа Золя покинув Марсель і перейс ся до малого місточка Е (Aix), віддаленого від Марселі 30 кільометрів. Незломаний усіми попередніми невдачами він заняв ся новим, великим проєктом. В Е були всего на все три криниці, літом вода в них була зовсім те-

пла а часом і зовсім висихала. Золя надумав збудувати великий канал і достарчити місту здорової, жерелової води. Він почав налягати на міську раду, ворухити міщанство, що від віків задовольняло ся трьома літеплиними криницями, а здобувши місцеву людність для свого проєкту почав штурмувати до висших властей у Марселі і Парижі, щоб виробити дозвіл на завязане акційної спілки для сего підприємства. В часі одної такої подорожі до Парижа пізнав 43-літній Золя молоду панночку незвичайної вроди і незвичайних прикмет характеру, Емілію Обер. Вона була дочкою якогось невеличкого торговця і в 1839 році зробила ся жінкою непосидючого інженера. Молода пара зараз по весілю поїхала до Е. Але вже весною слідуєчого року їм довелося знов їхати до Парижа. Міркуючи, що сим разом йому доведеться пробути тут довший час, Золя наняв скромненьку квартиру на четвертім поверсі якоїсь глухої вулички і тут побачив денне сьвітло його перший і самотній син, що при хресті одержав імя Еміль Едвард Шарль Антуан. Ще три роки пробув інженер Золя у Парижі, клопочучи про свій проєкт, а коли потім повернувся до Е, то знов по якімсь часі мусів їхати до столиці і знов узяв із собою жінку з сном. В кінці йому повелося перебороти всі перешкоди. Він вернув до Е з затвердженням пляном, з обширними повномочіями; йому всьміхалася слава, всьміхалися великі доходи. Закладини нової монументальної будови каналу були для цілого місточка незвичайним празником. Золя взяв з собою й свого семилітнього сина на місце сего празника і радісно, з гордощами показував йому своє розпочате діло. Три місяці потім він умер самотній у Марселі в убогій готелевій комнаті, перестудивши ся при догляданю роботи на каналі. Його тіло перевезли до Е і там похоронили, його імям назвали одну вулицю в місті, але розпочату ним працю взяли в руки инші люди і вони загорнули також доходи з неї, а сім'я безталанного інженера лишила ся нічим не забезпеченою.

На разі вона пробувала устроїти ся саяк-так. Старі Обери, батько й мати пані Золя, маючи троха заощаджених грошей, переїхали з Парижа до Е жити разом з дочкою і внуком. Бабуся Обер, енергічна і господарна жінка, вела хозяйство, торгувала ся з купцями і ошаджувала що могла. Малий Еміль дуже полюбив її, бавився під її доглядом, засипував її тисячними питаннями; йому було вже сім літ, але він доси не був ще в жадній школі, не знав навіть азбуки. В кінці дідусь Обер віддав його до пансіону, тоб-

то до приватної школи. Учитель був дуже добродушний і поблажливий, діти у него більше гуляли ніж учили ся і Еміль за п'ять літ пробутку в тім пансіоні навчив ся дуже мало. В дванадцятім році життя його віддали до гімназії в Е, але вступний екзамєн випав так слабо, що його ледво прийняли остатнім до найнижшої класи. Се непочесне положенє у-перве шпигонуло його амбіцію; надто він тепер міг переконати ся, що маєткові відносини його сім'ї дуже погіршали, що вона жила майже в бідности і йому треба було сильно працювати, щоб як найшвидше стати на власних ногах. І він завзяв ся працювати що сили і поставив на своїм; до кінця року він не тільки зробив ся першим у класі, але міг навіть перескочити одну класу. Від тепер наука йшла йому гладко, клася за класом, все між першими, аж до сімнацятого року життя.

Оте шкільне житє в Е, хоч проведене серед скупих домашніх відносин, було золотою добою в житю Золя. В школі він знайшов двох щирих приятелів, талановитих хлопців Сезанна і Бая, — всі три вони стоваришували ся так щиро, що школярі прозвали їх „нерозлучною трійкою“. Вивчивши завдані лекції вони пускали ся в далекі вандрівки по околиці, понад річку Аркою і по тінистих лісах. Тут вели вони горячі розмови, ділили ся своїми молодечими думками і чуттями, читали з запалом вірші зразу Віктора Гюґо, далі Альфреда Мюссе або свої власні літературні проби. Золя писав у ту пору також вірші, написав якесь оповіданє з часу хрестових походів, а в кінці триактову віршовану комедию з шкільного життя. Все се були ще майже дитинячі проби, повні романтики і неприродности, але на них виробляв ся будущий писатель. Вже тут визначили ся дві важні прикмети його вдачі, поперед усього його пильність і методичність его праці. До шкільної науки він не рвав ся, робив лиш тільки, кільки було конче треба, але робив совісно і точно, терпеливо виписував реченє за реченєм, поки не скінчив задачі, виписував препарациї, вичував формули. Ся точність, пильність і методичність праці лишила ся і до нині визначною прикметою його таланту і їй він завдячує може найбільшу часть свого пізнішого величезного успіху. Друга прикмета, що виявила ся вже у Золя-гімназиста, се був його нахил до точних наук, до математики, фізики, хемії і его нехоть до мертвих язиків, латинського і грецького. Сей нахил вияснює нам його пізніше вподобанє в природописних методах і впровадженє їх до

повістарства і ту ніби математично просту а при тім безконечно рафіновану штуку, якою визначають ся його повістеві композиції.

Сей щасливий час був перерваний важкою кризою. Маєткові відносини сім'ї гіршали раз у раз, бо не маючи ніяких доходів вона мусіла жити з готового гроша. До того ще мати Золя надумалась процесувати спілку, що використала пляни і працю її пок. мужа і вимогти від неї відшкодованє. Процес пожер значну часть невеличких грошових засобів. Дійшло до того, що нужда почала заглядати до хати. В ту пору вмерла бабуся Обер, головна підпора хозяйства. Емілева мати поїхала до Парижа шукати підпори і протекції у деяких впливових прихильників її мужа, щоб таки видусити щось із будови каналу. Але її заходи не довели ні до чого і по довгій, тривожній ожиданці Еміль одержав від неї лист, щоб він зараз же спродав усе непишне урядженє їх хати в Е і разом з дідусем їхав до Парижа. З важким жалем у душі Еміль виконав материну волю, попрощав ся зі своїми товаришами і учителями, що жалували талановитого і пильного ученика, і роздобувши з продажі всего хозяйства ледво стілько, щоб заплатити зелізничий білет третьої класи до Парижа для себе і дідуса подав ся до Парижа.

Вечером по довгій та важкій їзді вони прибули до столиці. Мати зустріла їх на двірці і завела до свого вбогого помешканя. в тзв. латинськім кварталі. Еміль опинивши ся в тій тісній квартирі і виглянувши вікном на безмежне море дахів та коминів заплакав. Але ніколи було сумувати. Мати завідомила його, що при помочи деяких батькових приятелів ввєднала йому вступ до другої класи ліцея св. Людовіка (рівнозначна з нашою семою гімн. класою). Золя міг кінчити школу. Правда, вчінє сим разом ішло не надто сьвітло. Він був дуже короткозорий, закував ся; товариші сьміяли ся з его південно-французького акценту. До того паризьке житє вплинуло некорисно на його нерви. Правда, слідуячого року його перевели до 8 кл., головно задля його писемних задач.

На вакації вислала його мати до Е. Але вернувши до Парижа він захорував, пролежав два місяці, а коли надійшла матура, він не вважаючи на дуже добрі писемні вироби провалив ся при устнім екзамені з історії і німецької мови. По кількох місяцях він зголосив ся ще раз до матури в Марселі, але тут провалив ся вже при писемній.

Се був важкий удар для молодого, не сповна двадцятилітнього хлопця. Здавалось, що вся його будуча кар'єра пропала, а до того і в даній хвилі не було з чого жити. Треба було з матір'ю винайти ще дешевшу і поганішу квартиру і пошукати якого будь заробітку. При помочи одного батьківського приятеля Еміль дістав місце писаря в якійсь торгівлі з платою 60 франків у місяць — у Парижі для життя за мало, а за багато хибя для голодної смерті. А за те робота весь день, без надії на якесь поліпшене, без вільного часу на власну працю. Два місяці пробув Золя в тім ярмі, потому покинув се місце.

В ту пору мати його одержала місце хозяйки в якімсь пансіоні, — значить, син не потребував турбувати ся її удержанем і міг стояти зовсім на власній силі. Отак прожив він два роки безтурботного, свободного, хоч крайне бідного, „циганського“ життя. Бувало таке, що цілими тижнями він жив тільки хлібом і кавою, хлібом і яблуками або й самим хлібом; бували такі дні, що не було що раз кинути в рот. Особливо важка була зима 1860—61 р. Він жив з разу на сесому поверсі, потім винаймав якусь скляну клітку на самім дащі, збудовану для фотографа, де продувало всіми шпарами і не було навіть печи. Частенько бувало так, що на дворі мороз, бідний хлопець обвине ся колдрою, понакладає на себе всі лахи, які тільки має і лежить у ліжку весь день читаючи або пишучи. Потім він переніс ся до великої каменищі збудованої для винаймування найбіднішим льокаторам, і бідував тут страшенно. Одна одежина за другою вандрувала до заставничого банку, їсти не було що крім пісного хліба; Золя навчив ся робити самотріски, заставляв їх на дащі, ловив воробці і пік їх на проті переробленім на рожен. Одного разу, пробігавши весь день на дармо по місті, щоб позичити пару сантімів, він таки на вулиці зняв із себе сурдут і заніс його до заставу, а сам у камізельці потяг до дому, і то при тугім морозі. Тодіж він відвик курити. Се був правдивий натуральний екзамен в його житю, екзамен, при яким перепастися і зовсім пропасти було далеко легше, ніж при гімназьяльнім. Щаслива організація, повна молодечої сили, а особливо невичерпана охота до праці не дали йому пропасти. В тій тяжкій добі він пробував заробляти пером, написав поему „L'ameuse comédie“ в трьох частих, на взір Дантової Божественної комедії, але не знайшов для неї накладця: надто написав декілька прозових оповідань, що були мабуть друковані в якихсь покутних

часописах а пізнійше вийшли в збірку його „Contes à Ninon“. Далі він почав укладати плян великої поеми п. з. „La Génese“, що в трьох частих мала подати опис розвою сьвіта від первопочинну, історію людськості і її будучий розвій аж до найвищої досконалості.

Та поки там довести людськість до сего райського стану, треба було самому мати що їсти. В останніх днях грудня 1861 р., коли з ним було дуже круто, він зважив ся ще раз піти по батькових знайомих і приятелях і просити у них підмоги. Один із них дав йому рекомендацію до першорядної книгарської фірми Гашета. Гашет відписав, що на разі не має місця для молодого парубка, але місце буде за пару неділь. Щоб дати Емілеви змогу прожити той час, приятель всунув йому в руку десять франків і просив його порозносити його знайомим білети з новорічними ігратуляціями.

З кінцем січня 1862 р. Золя вступив до обовязку у Гашета. Йому призначено 100 франків місячної пенсії. З разу він працював при пакованю книжок, потім перейшов до контори. Тепер його житє було забезпечене, „циганщина“ минула безповоротно, але він часто з жалем згадував її. Тепер він був зайнятий механічною працею; тисячі книжок переходили через його руки, а він не мав часу читати їх. Але Золя переміг ті пориви, працював у конторі точно і совісно, а вечером, вернувши до дому, сидів до пізної ночі за писанєм. Він поклав собі кожного вечера і кожної неділі написати стілько-то сторінок і ні за що не пішов спати не зробивши своєї задачі. Так він привик до нічної праці. Так само він покинув тепер писати вірші. Обертаючи ся в центрі книгарської торгівлі він зрозумів, що писати прозою далеко кориснійше і чим більше писав, тим більше переконував ся, що тут його властива сила.

Але саме писанє не вистарчало йому. Одної суботи вечером він украдкой поклав своїому шефови Гашетови на бюро рукопис своєї „Amoureuse comédie“. Можна собі подумати, який непокій огорнув молодого автора в ожиданю приговору такого тямущого книгара, як Гашет. В понеділок підчас полудневої павзи Гашет покликав Золя до себе, звернув йому рукопис яко непридатний для нього, але з признанєм підніс талант автора, заохочував його до праці, заявив, що підвищує йому місячну плату на 200 фр. і при нагоді готов скористати з його літературної праці. І справді

по якимсь часі він попросив у него оповідання для видаваної єго накладом газети для дітей. Золя написав оповіданє „Сестри бідних“, надруковане пізнійше в „Contes à Ninon“, але Гашет по якимсь часі звернув йому й сей рукопис, мовлячи: „Алеж ви революціонер!“

В кінці у Золя набрало ся стілько дрібних казок і оповідань, що могли наповнити том. Він післав рукопис иньшому накладцеві, Гетцелеві. По якимсь часі одержав лист, котрим його запрошено на другий день на розмову. Гетцель оповістив його, що не він сам, а книгар Лякруа готов узяти наклад його книжки. Радо підписав Золя контракт, тогож таки дня оповістив свою матір про своє щастє; се було в липню 1864 р., а при кінці жовтня того року вийшла перша його книжка „Contes à Ninon“. Се була збірка казок, і змістом і способом писаня дуже неподібна до того, що писав Золя пізнійше. Книжка зробила деяке вражіє. Працюючи далі невпинно Золя мав уже по троха протерту дорогу; його оповідання друковано радо в часописах, а далі він почав писати також статі про різні питання з обсягу штуки і літератури. Не покидаючи своєї бюрової праці у Гашета, він вечерами почав писати більше оповідань. Літом 1865 р. воно було готове. Се було автобіографічне оповіданє в формі дневника, під заголовком „La Confession de Claude“. Зміст його такий: молодий парубок, студент, перенятий високими ідеями і бажаннями, попадає в те циганське житє, яке пройшов також Золя, і закохавши ся в здеморалізованій дівчині звільна паде чим раз низше, аж в кінці зломаний гине марно. Богато ще тут романтичного шуму, фразеології і пустих деклямацій; автор не вміє ще рушати ся на реальному ґрунті, але при тім є тут не один правдивий вираз дійсного чутя самого автора.

Успіх сеї книжечки був більший, ніж першої. Золя дістав уже за неї гонорар, хоч і невеличкий. На молодого автора накинув ся дивак-критик Барбе д' Орвіллі; Золя відповів йому дуже їдкою реплікою. Далі зацікавила ся молодим автором і поліція, що в Наполеонових часах дуже остро пильнувала „моральности“ в літературі. Гашета візвано до протоколу; здавало ся, що молодому авторови видадуть процес. Гашетови се дуже не сподобало ся і він делікатно дав пізнати Емілеві, що „200 франків для него дуже маленька плата і він волів би зовсім посьвятити ся лі-

тературі". Золя зрозумів се і попросив Гашета з 1 січнем 1866 р. звільнити його від служби.

Золя не пускав ся сим разом на циганське житє. Ще служачи у Гашета він написав лист до знаменитого журналістичного підприємця де Вільмесана, що власне тоді підніс був засновану ним щоденну газету „Le Figaro“ до висоти перворядного органу. Вільмесан, бажаючи розширити рамки свого видавництва, заснував недавно перед тим друге щоденне письмо „L' Evénement“ і потребував співробітників. Порозумівши ся з Емілем Золя він заангажував його на пробу, дав йому свободу писати, що і як хоче, і обіцяв ся за місяць сказати йому, чи прийме його на постійного співробітника, чи ні. Дня 31 січня вийшов Золя із служби в Гашета, а дня 2 лютого появилася його перша стаття в „L' Evénement“.

Йому приділено рубрику: „Нинішні і завітрішні книжки“. Він мав подавати читачам звістки про важніші літературні новости, про житє авторів, про те, як і з якої нагоди написана ся або та книга, з додатком цікавіших місць із самої книги. Ще не минуло пів місяця, а вже Вільмесан ігратулював йому, що його робота гарна і загально подобаєть ся, а з кінцем місяця заангажував його з місячною платнею 500 фр. Се було більше, ніж Золя міг і в сні марити.

Але за сим погідним ранком надійшла буря. Літом 1866 р. Вільмесан віддав своєму новому критикови реферат із артистичної вистави, що в Парижі називаєть ся по prostu „Salon“. Щорічна вистава образів, різьб і т. п. є в Парижі центром інтересу всеї висшої верстви товариства, а критика на „Салон“ цікавить усіх незвичайно. Золя розпочав ряд своїх критичних статей під заголовком „Мій Салон“. Першу статтю він присвятив журі, що мала оцінювати вартість виставлених творів штуки і виказав, що майже жаден із членів тої корпорації не доріс до висоти своєї задачі. Стаття вдарила в артистичні кружки як бомба. А за нею пішли дальші: безпощадна критика артистичної рутини, котерий і взаїмної адорації, безоглядне руйнованє всего застарілого, шаблонного, всеї конвенціональності та неприродности. З кожною статтею крик більшав. Один маляр хотів визвати критика на поєдинок; иньші купували номери газети, а здивавши на вулиці Вільмесана або Золя дерли їх остентаційно. Найгірше лютило їх те, що Золя, критикуючи артистичні „поваги“ підносив супроти

них молодого, доси незвісного, „натуралістичного“ маляря Мане, батька пізнішого імпресіонізму. Галас вкінці докучив Вільмесанови і він велів критикови дати спокій виставі. Золя перервав свої статі в „*Événement*“, але видав їх в повні ще з деякими иньшими критичними працями в окремій книжці під характерною назвою „*Mes haines*“ (Що я ненавиджу).

Крім сего помістив Золя в *Événement* ряд статей п. з. *Marbres et Plâtres* (Мармури і гіпси), де подав літературні портрети видних писателів, як ось Едмонда Абу, Тена, Жавена, Фльобера, Бальзака, а надто почав у фелетоні друкувати повість „*Le vœu d' une morte*“ (Шлюб небіжки). Але повість не подобала ся читачам; деякі грозили, що скинуть ся передплати, коли редакція буде давати їм такі речі, і Золя перервав її. Отак минув рік. В початку 1867 р. Вільмесан вимовив Золі місце у себе, а єго орґан „*Figaro*“ заняв супроти молодого „натураліста“ вороже становище. Та про те Золя не перестав бути Вільмесанови вдячним, шанував його дуже і пізнійше довгі літа, аж до звісного отвёртого листа в справі Драйфуса, містив у „*Figaro*“ що тижня свої статі.

Розрив з Вільмесаном укріпив у Золя думку, що йому не бути журналістом. Тепер зрештою він не мав надії дістати ся на постійного співробітника до якої небудь часописі. Щоб заробити на хліб, він мусів хапати ся за всяку роботу, яка трафлялась. І так для одної марсельської газети він на основі кількох кримінальних процесів написав сензаційну повість в улюбленім тоді тоні Ежена Сю п. з. „*Тайни Марселі*“ (*Mystères de Marseille*). Ся „фабрична“ робота давала йому 160 франків місячного зарібку; решту заробляв иньшими принагідними працями, так що місячно мав 300—400 фр. Але пишучи ті принагідні роботи, за котрі потім дехто дорікав йому, він не покидав ся своїх улюблених думок про задачі нової штуки і посьвячаючи все пополудне на зарібток, він ранками писав, правильно по дві сторінки друку що дня, свою першу „натуралістичну“ повість „*Тереса Ракен*“.

Ідея до написаня сеї повісти повстала у него при писаню критичного розбору одної слабенької повісти А. Бельо і Ернеста Доде п. з. *Venus de Gordes*, в котрій жінка спільно з любовником убиває свого мужа, потім злочин видає ся і обоє йдуть до криміналу. В своїй критиці Золя висказав думку, що розвязка була-б далеко поетичнійша і глубше порушила-б читача, як би не

людська справедливість, а сама внутрішня психологія злочину покарала обоє винуватих, як би тінь замордованого від першої хвили нівечила щастє закоханих так, що вони мусіли-б згинутити з самої гризоти сумління. Молодий критик надумав ся тепер сам виконати сей плян. Він працював звільна, старанно і бажав у тій книзі дати найкрасше, що тільки міг. Вона була видрукувана в журналі „L' Artist“, редагованім Арсеном Гуссе і — перша з повістей Золя! — без перерви додрукувала ся до кінця, тільки з деякими маленькими вкороченнями, зробленими задля цісареві Евгенії, що була пильною читателькою журналу. В осени 1867 р. повість виїшла окремою книжкою, а в початку 1868 р. треба було вже зробити друге виданє.

Зміст повісти такий. В убогім склепнику живе вдова Ракен, разом з невісткою Тересою ведучи невеличку торгівлю; її син Каміль, Тересин муж, є малим урядником при залізницї. Свекруха і муж докучають Тересї, вона чує себе нещасною. Молодий, владщїлий маляр Льоран, котрому вона сподобала ся, вміє розбудити її чутє. Він здобуває собі доступ до їх домівки, нїби то з наміром намалювати Тересин портрет. Любов Тереси до Льорана росте в міру того, як її семейне житє робить ся чим раз прикрїйшим. Перешкоди, які ставить муж любовним сходинам жінки з малярем, викликають у Тереси оклик: щоб його на сьвітї не було! Льоран підхапує сей оклик. З него родить ся бажанє, з бажання постановою; обоє прираджують згладити Каміля зо сьвіта. Всї троє вибирають ся на спільну прогульку на човні. На серед ріки Льоран тручає Каміля в воду, потім перевертає човен і держачи зомлілу Тересу в руках та кличучи помочи ратує ся з води. Ніхто не сумніває ся, що тут було нещастє і нїщо більше, і коли по кількох днях видобуто трупа Каміля з води, на Льорана і Тересу не паде нїяке підозрінє. Тільки свекруха Ракен бачила добре, що стало ся, але наглий перестрах відібрав їй не тільки мову, але й можливість усякого руху. Вона лежить безпомічна як дитина, а тільки в її очах читають Тереса і Льоран страшне сьвідощтво, що вона знає про їх злочин.

Льоран переходить жити до Тереси. Але їх недавня любов щезла під впливом страшної сьвідомости. Німо сидять вони пераз одно против одного і не сьміють доторкнути ся одно до одного. По п'ятнацяти місяцях побирають ся, але спокою не знаходять. Покійник усе стоїть між ними і замість забуття вони доходять до

чим раз більшого взаємного роздрознення і обридженя. Між ними починають ся незгоди, сварки, а докірливий погляд спараліжованої свекрухи мучить їх ще більше. В кінці раз, вернувши з товариства і бачучи, що таке житє далі не можливе, вони в присутності свекрухи заживають отруту і гинуть обоє.

Ся повість робить величезне, страшне вражінє. Французька критика, не привикла до такої безпощадної аналізи темних глибин людської душі, закричала на автора, що він неморальний, хоча тенденція єго повісти, на скільки можна було говорити в ній про якусь тенденцію, була — показати психологію злочину, що сам для себе є найтяжшою карою, — значить, тенденція високо моральна. Інші критики закричали про „гниль у літературі“, хоча здобути ся на таке здемаскованє людської душі свідчило власне про велику відвагу і силу, а не про гниль.

В житю Золя виданє Тереси Ракен було важною епохою. Се була його перша повість писана з повною артистичною обективністю, без автобіографічного елементу, на основі поважних студій психологічних і студій над тим соціальним окруженєм, у якім обертають ся єго герої. Не даром у передмові до сеї повісти перший раз являєть ся слово „натуралізм“, що швидко мало стати ся боевим окликом і залунати по цілім цивілізованім сьвіті. Не зважаючи на крик критики повість мала значний успіх і швидко дождала ся другого виданя. Правда, доходу вона принесла мало, але Золя з подвійною енергією забрав ся до дальшої праці. Він чув у собі силу, а успіх Тереси Ракен додав йому надії і вказав, де є властива дорога для єго таланту. Правда, слідуюча написана ним повість, Маделена Фера, належить до менше вдатних, хоч і вона мала два виданя. Але Золя обернув тепер свої очі далеко вище. Він мав 28 літ, єго становище в літературнім сьвіті Парижа було вже досить видне, він заприятелював ся з братами Гонкурами, з малярем Мане, був знайомий з Альфонсом Доде, був постійним гостем у поважнім літературнім сальоні пані Меріс, де сходили ся ліпші літературні і артистичні сили Парижа. Він читав багато, не тільки беллетристики, але і поважних наукових книг, студіював невпинно житє різних верств паризької людности; єго масткові відносини, хоч дуже ще скромні, все таки були досить забезпечені, і ось він укладає плян великої, циклопської праці, що мала зробити єго ім'я безсмертним і здобути йому поважне ім'я не тільки в французькій, але й у всесьвітній літера-

турі. З кінця 1868 р. через цілих 25 літ Золя працює над виконанем сего пляну, а его зміст, се „природна і соціяльна історія одної сім'ї в часі другого цїсарства“, се знаменитий, 20-томовий цикл „Руґон-Маккарів“.

Розвій Франції під кермою Наполеона III відбував ся у Золя на очах. Чи він був республіканцем в ту пору, чи ні, се певно, що для бистрого обсерватора ся доба зверхнього блиску а внутрішньої гнилизни не могла представляти ся інакше, як добою ганьби і пониження Франції. На очах у Золя, ще в Е, відбув ся державний переворот 1852 р. і він не міг про него згадувати інакше, як про діло зради і захланности купки катілінарних екзистенцій, що від тоді висисали і деморалізували Францію. Змалювати добу другого цїсарства, се значило змалювати панованє тої хижої кліки і положенє ріжних верств суспільности під її панованєм. Який буде кінець того панованя, яку трагічну розвязку готувала доля всім тим людям і цілій Франції, сего Золя ще не знав укладаючи свій плян, се прийшло між викінченєм пляну і виданєм на сьвіт першої части его великого циклю.

Та на разі Золя займав не так може сей історико-соціяльний підклад его циклю, як справа по его думці більш наукова, а по думці переважної части критиків, власне дуже проблематичної наукової вартости, справа психо-фізіологічного наслідя, яке приносить із собою на сьвіт кожний чоловік з лона сім'ї, унасліджує від батька, від матери, від безконечного ряду ґенерацій починаючи з тих, що жили в кам'яних печерах і хіснували ся кам'яними знарядями. Вісім місяців посьвятив Золя на студії над ученою літературою, що трактує про сю справу, над медичними та психопатологічними творами і результат сего був такий, що сім'я, яку він вибрав собі як осередок свого циклю, є сім'я повних або часткових паралітиків. Виходячи з народа вона унасліджує хоробливий нахил до пиянства і до найріжнійших форм божевілья. Силою характерної дінаміки в новочасній суспільности члени тої сім'ї входять у різні верстви суспільности, підлягають їх впливам і їх жите являєть ся результатом тих впливів і їх вроджених здібностей і наклонностей. А тлом служить історія цїсарства Наполеона III від державного перевороту зимою 1852 р. аж до катастрофи під Седаном. Золя обчислив цілий цикл на 12 томів, уложивши собі наперед родове дерево сім'ї Руґонів і Маккарів і маючи намір кождому членови сім'ї присьвятити один том, що мав

чинити для себе окрему цілість. Отсей плян предложив Золя на-
кладцеви Лякруа і зробив з ним контракт. Автор зобов'язав ся по-
стачати річно дві повісти і одержував за те 500 франків місячно
яко задаток на гонорар; колиж дохід із виданого тому покрив ко-

Е М І Л Ь З О Л Я .

шти, то від кожного дальшого проданого екземпляра мав автор ді-
стати 40 сантімів. Зараз в маю 1869 р. розпочав Золя писати
перший том, що на перед мав бути поміщений у якимсь журналі.
Але хоча рукопис був досить швидко готов, то друк розпочав ся

аж в червні 1870 р., а повість вийшла книжкою аж у злимі 1871 р. В жовтні 1872 р. вийшов другий том, значить, замість вистачити дві повісті на рік, треба було на їх виданє аж трьох літ, розуміє ся, без вини автора.

Бурливий 1871 рік загалом причинив нашому писателеви багато клопотів. В 1869 році він оженив ся, мабуть із якоюсь знайомою з Е; хто з дому його жінка і яка вона — біографи не говорять. З принагідних газетних звісток і з того, що Золя оженивши ся досить невисоко ставить жіноцтво, можемо догадувати ся, що его женитьба не була ідеальна і що его жінка далека від того, щоб бути духовою товаришкою і інспіраторкою свого мужа. Дітей у них не було.

Швидко по шлюбі молода жінка занедужала. Золя поїхав з нею до Марселі і тут застала його війна. Як одинокий син вдови він не був обов'язаний служити в війську, але воєнна катастрофа 1870 року відтяла його від Парижа. Він опинив ся в Марселі без грошей, без зарібку. Йому нагодив ся накладчик часописі, в котрій колись друкували ся його „Тайни Марселі“ і прирав йому видавати політичну часопись „Марселеза“. Золя пристав і засів до журналістичної праці. З разу часопись ішла добре, розходила ся вже в 10.000 примірників, але не маючи значніших закладових фондів швидко упала. Стурбований писатель подав ся до Бордо, шукати заробітку при якій газеті. Один приятель, котрого надібав тут, обіцяв йому виробити урядове місце — префектуру (відповідне нашому староству). Золя згодив ся взяти й префектуру і написав до жінки і до матери, щоб їхали до Бордо. Але префектури годі було діждати ся, на Париж, обсаджений Прусаками, не було надії, тож коли замість префектури йому предложено уряд підпрефекта (так як у нас комісаря при старостві) з тим, щоб служив при обороні краєвій для писання прокламацій, він згодив ся й на те. Вже номінація його була підписана, коли в тім надійшла вість про заключений мир. Париж був отворений. Золя зрезигнував із урядової кар'єри, обняв політичну кореспонденцію для одної марсельської і одної паризької газети і здобувши дещо грошей поїхав до Парижа.

Від тепер його житє пливе спокійно і тільки в частім змінюваню помешканя відзиває ся его неспокійна жилка. Літературна праця приносить йому материяльне забезпеченє, далі достаток, в кінці при величезнім успіху его повістей — багатство. Нині Золя

вважаєть ся міліонером. Але се багатство і сей успіх зароблені важкою, точною і совісною працею, якої доси не бачила французька література. Щоб показати, як систематично взяв ся Золя до своєї задачі і з яким широким поглядом він виповнив її, ми подамо тут коротенько зміст того твору, що на віки буде нерозривно зв'язаний з его іменем як кольосальна літературна будова, котрій нема пари в цілій всесвітній літературі.

1. *La Fortune des Rougons*. Перший том, се zarazом основа всіх дальших, початки семейної історії Руґонів і Маккарів. У невеличкім південнім містечку Пляссані (під сею назвою замальовано Е) жив у XVIII в. багатий огорожник Фуке, котрому в р. 1768 родила ся дочка Аделяіда. Батько її швидко вмер, мати збожеволіла, коли дочці було 18 літ, і Аделяіда лишила ся сама паслідницею значного маєтку. У неї було багато женихів, але вона відмовляла всім і віддала свою руку бідному огорожникови Руґонові, з котрим мала сина Пера. По его смерті жила на віру з якимсь Маккаром, перемитником і п'яницею, що нераз бив її. З ним мала двоє дітей, Урсулю і Антуана. Маккар пізнійше загинув застрілений жандармом.

Друга генерація, се Пер Руґон, Урсуля і Антуан Маккари. Дітьми вони грають ся і б'ють ся як рівні під опікою матери. Але мати попадає часто в нервовий розстрій і конвульсії, а на 42 році життя дитиніє зовсім і живе так віки-вічисті, аж до 105 літ, переживаючи майже все своє потомство. В другій генерації потомство ділить ся на два конарі. Руґони, потомки простого селянина, пильного, тверезого і крепкого, йдуть у гору і доходять до високих становищ; Маккари, потомки п'яниці і волоцюги, живуть у середніх і низших суспільних верствах.

Пер Руґон, захланний еґоїст, загарбує в свої руки весь маєток матери і сестер та братів і женить ся, щоб вийти в круги пляссанської буржуазії, з дочкою збанкротованого купця, панною Фелісіте, красунею, здатною блищати в салонах, безмежно амбітною. Обоє мають пятеро дітей: Ежена, Паскаля, Арістіда, Сідонію і Марту. Марта виходить за муж у Марселі за купця Муре, Сідонія знаходить мужа в Парижі. З хлопців по думці матери повинні бути великі люди. Вони ходять до шкіл, Паскаль кінчить медицину, але як одинокий виродок із сім'ї робить ся лікарем убогих. Ежен, що найбільше вдає ся в батька, робить ся адвокатом, живе в Пляссані без особливого поводження, а занюхавши, що в Па-

рижі готовить ся державний переворот, спродуєсь і з 500 франками в кишені їде до Парижа і робить ся одним з найгорячіших прихильників і помічників Наполеона III. Арістід також кінчить права, але не робить екзамену, гайнує час і гроші в Парижі, поки батько не спровадив його до Пляссану. Тут його женять з панною Сікардо, що приносить йому 10.000 фр. посагу. Пропутавши ті гроші і прогнаний батьком з дому, він обіймає якийсь маленький уряд в міській префектурі, що дає йому 1800 фр. річної пенсії і марить про великі капітали і спекуляції. У него є син Максім і дочка Кльотільда, що живуть в домі его батька під доглядом бабки Фелісіте.

Другий конар сім'ї, се потомки перемитника і п'яниці Маккара. Его дочка Урсуля виходить заміж до Марселі за капелюшника Муре і вмирає на сухоти, сплотивши троє дітей: Гелену, Франсуа і Сільвера. Муре з розпуки по смерті жінки вішає ся, Сільвер гине підчас наполеонівського перевороту в Пляссані. Антуан Маккар, позбавлений Пером Ругоном визначеної для него материнської пайки маєтку, волочить ся по Пляссані, п'є, дармує і проклинає богачів Ругонів. Він женить ся з крепкою прачкою Жозефіною, здоровенною, тихою та покірною істотою, що має тільки одну хибу: що неділі любить упити ся ганишівкою. В п'янім стані вона робить ся люта, б'є ся з мужем, але проспавши ся не тямить, за що обоє били ся. У неї троє дітей: Ліза, Жервеза і Жан. Батько віддає Жана до ремесла і до двадцятого року поводить ся з тихим, спокійним парубком як з малим хлопцем, відбирає від него весь заробіток і пропиває його, поки Жан не втік з батьківського дому. Ліза виходить заміж за різника з Парижа Кеню. Жервеза, каліка з роду, з кривою і сухою ногою, відзначає ся гарним личком. З малку мати при звичає її до п'янства. В 16-тім році життя вона познайомлює ся з гарбарським робітником Лянтіє і має від него хлопця; з Лянтіє і з дитиною вона пізнійше подає ся до Парижа.

Отсе та початкова історія сім'ї, яку розповідає автор в першій томі, се zarazом ті психо-патологічні основи, що впливають рішучо на її дальший розвій. Божевіле старої бабки Аделіди, прозваної тетою Дідою, честолюбство Фелісіте, захланність Пера Ругона, п'янство Маккара і Жозефіни — отсе ті червоні пасма, що в різних змінах і комбінаціях проходять цілу історію цієї за-раженої сім'ї.

На тім понурім тлі малює нам автор в першім томі блискучими колірами Пляссан з єго окруженєм і вдачею єго людности, вражінє, яке на ріжні верстви робить звістка про державний переворот, вибух маленького бунту селян і робітників против наполеонізму, переполох, фарисейство і безсовісність буржуазії, що в десятеро прибільшує розмір і небезпечність бунту, щоб, здусивши його, захопити в свої руки власть і гроші. На чолі тої наполеонівської шайки стоїть Пер Руґон і єго жінка Фелісіте, дарма, що в бунті бере участь єго свояк Сільвер, вихований Маккаром у республіканськім дусі. Історія Сільвера і єго любки Міетти, се немов чудовий квітник серед калюжі диких і низьких пристрастей, змальованих у повісти. Поет осяяв їх постаті чаром безсмертної поезії. Розуміє ся, що обоє вони гинуть як жертви брудної „кар'єри Руґонів“.

2. *La Curée* (стрілецький термін, значить ті часті застріленої дичини, що викидає ся псаж), видана в жовтні 1872 р. малює нам Париж після державного перевороту, коли то Наполеон, розгніваний барикадами, в яких супроти него боронили ся парижські республіканці, взяв ся підпирати поданий Жидом Гаусманом плян такої перебудови Парижа, щоб ставленє барикад було неможливе. Золя малює тут Париж як розпотрошену дичину; купа безсовісних спекулянтів богатить ся єго соками. В числі тих спекулянтів є й Арістід Руґон, той сам, що до недавна животів у Пляссані на худій посаді, а тепер на поклик свого брата Ежена прибув до Парижа і змінив свою назву на Саккара. Єго перша жінка вмерла, він женить ся з паризькою богачкою Рене, спекулює на домах і дорабляє ся великого маєтку, але серед роскоші і багатства мусить бачити, як єго жінка кохає ся з єго власним сином Максимом. Батько не дуже сим гризе ся, але в кінці силує Максима, що в 30-тім році житя є вже безсильним старцем, оженити ся з дівчиною хорою на груди. Рене швидко по тім умирає з вичерпаня сил.

Ся повість, для котрої матеріяли Золя збирав майже рік, була написана протягом чотирьох місяців. Скоро перші розділи появили ся в одній часописи, підняла бонапартівська преса страшний крик, бачучи в повісти памфлет на дорогі для неї традиції. Але й незаражена бонапартизмом публіка не хотіла вірити в істнованє такої моральної гнилі. Автора візвано до суду і судия „ра-

див" йому, щоб дав спокій з дальшою публікацією. І справді друк повісти в газеті перервано і вона вийшла книжкою.

Швидко по виданю сего другого тому накладець Лякруа збанкрутував. Єго інтереси обняв Шарпантьє. Золя зробив з ним новий контракт на давніх умовах: автор мав річно постачити дві повісти, за те одержував за повість 3000 фр. і продавав своє право на 10 літ. Гроші йому мали виплачувати ся місячними ратами по 500 франків. Але швидко побачив Золя, що вистачене двох повістей на рік для него неможливе. Само збиранє матеріалу при єго методі творчости забирало багато часу, а для поповнення заробітку треба було ще займати ся й иньшими працями. Дійшло до того, що Золя винен був Шарпантьє вже два чи три томи, набравши задатків на кілька тисяч франків. Се турбувало його чим раз більше, в кінці він зважив ся піти до свого накладця і побалакати з ним по щирости. Шарпантьє прийняв його в своїм кабінеті. Золя не без заклопотаня почав вияснювати йому своє діло. Але Шарпантьє перебив його. — Любий друже, алеж я не хочу Вас окрадати, хочу тільки заробити на Вас тільки, як заробляю звичайно. Я власне велів виготовити для мене рахунок і почислити з кожного проданого тому 40 сантимів для Вас. А з того виходить, що Ви не винні мені нічого, а противно, я Вам винен 10.000 франків ще й з окладом. Прошу Вас піти до каси по гроші. А сей старий контракт — він виняв контракт Золя — найліпше буде скасувати.

І се мовлячи він роздер контракт і кинув його до коша. Фінансові клопоти нашого автора скінчили ся, хоча в ту пору він ще зовсім не був тим славним писателем, яким є нині, а й на великі доходи йому треба було чекати ще цілих пять літ.

3. *Le ventre de Paris* — „Череву Парижа“, так називає ся третя повість в циклю Ругон-Маккарів. Вона зрештою до циклю привязана дуже слабо. Героєм її є Фльоран, бідний студент, що в 1852 р. проти своєї волі попав на барикади, був зловлений і вивезений до Каенни, а тепер вернувши назад до Парижа о голоді знаходить убоге удержанє у різника Кеню, того самого, що має за жінку гарну Лізу, дочку Антуана Маккара з Пляссана. Фльоран помалу знайомить ся з тим сьвітом паризької торговниці, де продають ярину, рибу, мясо, робить ся навіть комісаром для надзору за перекупками, але рівночасно попадає в кружок старих конспіраторів і провокаційних агентів, задумує рево-

люцію і зраджений, денунційований усіма починаючи від конспіраційних товаришів а кінчаючи гарною Лізою і другою перекупкою, що вдавала закохану в нїм, іде до тюрми і потім знов на депортацію. Автор для відміни змалював нам тут сити і „чесну“ сімю, але розібравши її моральні прикмети він кінчить болючим окриком: „А якіж однако підляки ті чесні люде!“ Та головну вагу в сій повісти поклав Золя на опис того „паризького черева“ — ринку артикулів живности, склепів, вистав, нічного транспорту, перекупок і їх дрібних сварів. Плястичність тих описів, багатство і густота красок, незрівнана бистрість обсервації і сила слова роблять сю книгу одною з найзамітнійших появ французької літератури. Сам автор довгий час уважав її своїм найліпшим твором.

4. *La Conquête de Plassans* — завоюване Пляссана переносить нас знов на південь Франції і дає нам знов заглянути в нутро тої машинерії, якою Наполеон III утверджував своє панованє. При виборах до парляменту Пляссан голосував на легітиміста (сторонника прогнаної династії Бурбонів). Приходить ся ще раз здобувати його для Наполеонїзму. В підмогу Руґонам архієпископ присилає аббе Фожа, молодого духовного, майстра в веденю інтриґ. Він стає кватиною у Франсуа Мурета, внука божевільної Аделяїди, а сина Уреулї Маккар. Сей Муре має за жінку свою кузинку Марту, також внучку Аделяїди, а доробивши ся в Марселї гарного маєтку живе з жінкою в Пляссанї. У них є троє дітей: Октав, що практикує у купця в Марселї, Серж, що вчить ся в школах і Дезіре, 14-літня дівчина. Дезіре, на пів ідіотка, живе при матері. Сімя живе тихо, щасливо, аж приїзд Фожа вносить в неї заколот. Фожа прикидаєть ся, немов йому до політики зовсім байдуже, організує церковні процесії, братства, філантропійні інституції, реколекції і грімйальні сповіди і доводить людиність, а особливо середню верству, до правдивого фанатизму. Марта Муре підлягає перша єго впливови, занедбує дім і мужа, робить ся причиною розладу і сварів у сім'ї. У неї звільна показують ся признаки релігійного помішання, далі вона в ночи дістає напади корчів, бє ся і калічить ся, а Фожа, що ненавидить її мужа як вільнодумця, розпускає про него вісти, що він по ночи бє жінку. Через попівські інтриґи бідного Мурета замикають до дому божевільних, єго син Серж під впливом Фожа рішає ся висвятити ся на попа, дочку віддають на село. В домі Мурета Фожа робить ся повним паном, сироваджує сюди свою матір, кривдить

і морить голодом бідну Марту. Одного разу вона вибирає ся відвідати свого чоловіка в домі божевільних. Муре, що доси не був божевільний, а тільки западав у тиху меланхолію під впливом нещастя, які спровадив на его дім Фожа, побачивши жінку і почувши, що робить ся в домі, дістає справді напад шалу, починає ричати і лазити по хаті на руках і на ногах. Марта втікає від него і з переляку вмирає, а Муре викравши ся вечером з дому божевільних біжить до дому, замикає щільно двері і вікна, підпалює дім і гине в огні разом з аббе Фожа, его матірю і двома свояками. Але свого діла Фожа доконав: при слідуєчих виборах Пляссан вибирає наполеонського кандидата.

5. *La faute de l'abbé Mouret*, слідуєча повість, написана 1874 р. належить до найкрасших творів новочасної літератури. Показавши в попереднім томі клерикальну машинерію при роботі, автор показує тут, так сказати, її фабрикацію, показує, як клерикалізм при помочи релігійної містики і целібату з м'яких, чутливих душ творить собі покірних і фанатичних поборників. Героєм повісті є Серж Муре, син того Муре, що в попередній повісті згіб у пожарі. Він зробив ся сьвященником, живе в біднім провансальськім селі відданий релігійним практикам. Незаспокоєні житеві інстинкти знаходять відплив у містичній любови до Матері Божої, поки вид дівчини Альбіни, внучки старого атеїста, доглядача опущеного панського замку і величезного, здичілого парку Парадю, не розбив его містичних ілюзій. Наслідком внутрішньої боротьби він попадає в тяжку слабість. Стрий его Паскаль, лікар, везе його до замку і віддає під опіку Альбіни і її дідуся-атеїста. Серж одужавши після слабости не тямить, що з ним було вперед, бачить себе в новій одежі, в новім оточеню і проживає місяць справді райського життя з Альбіною в чудовім парку — як новий Адам з Евою в раю, впиваючи ся чистою, невинною, ніякими людськими зглядами не звязаною любовю. Аж по місяці вриває його відси брудний, брутальний та грубіянський монах, брат Арканжія (архангел) доданий йому духовною властю як опікун і шпiон. Серж аж тепер пригадує собі, хто він і що з ним було вперед, у страшенних душевних муках спішить до церкви. В молитвах, сльозах і постах знов прокидає ся його містична любов, але вже не до Мадонни, а до розп'ятого, терном увінчаного Христа. В приступі того почуття він серед бурі і дощу прогонює Альбіну, що прийшла шукати його і вона вмирає в своїм Парадю,

вдусивши ся запахом цвітів. Похороном Альбіни кінчить ся повість, в котрій автор проявив незвичайну глибину аналізу і незвичайне багатство, живість і пластичність фантазії.

6. *Son Excellence Eugène Rougon*. Любуючи ся в сильних контрастах Золя в новій повісти веде нас із тихого провансальського села і з іділлічного Параду до Парижа на вершок суспільної піраміди і показує нам політичну машинерію друтого цїсарства — парлямент, міністрів, цїсарський двір з єго інтригами і деморалізацією і самого Наполена III. Се перша повість Золя, в котрій майже нема романічної завязки і розвязки, але за те широкими рисами і незвичайно якими колїрами змальовано типові сцени політичного житя. Героєм є Ежен Руґон, що зробив ся міністром, а змістом повісти є його необмежена власть, упадок і реґабілітація. Повісти Золя виходили тепер правильно одна за одною, що року, збогачували французьку літературу правдивими перлами, на Золя зачали звертати увагу за границею, особливо в Росії, але французька публіка держала ся супроти него холодно, повісти розходили ся слабо, критика або іґнорувала Золя або трактувала його з гори, як ученика. Але Золя невтомимо працював далї.

7. *L' Assommoir* — такий був титул його найближшої з ряду повісти, тої, що нарешті проломала лїд і одним замахом зробила його найголоснійшим і найбільше читаним писателем у Франції. З контрасту до попередньої повісти автор малює тут житє робітницької сім'ї. Героїною є прачка Жервеза, котру на паризькім бруку покидає її неслубний муж Лянтє. По якімсь часі вона виходить за муж за дахівника Купо, якийсь час їм поводить ся добре, поки Купо не впав з даху а наслідком хвороби пізнійше попав у п'янство. Він умирає в *delirium tremens*. Жервеза, розпивши ся також, гине з голоду, а її дочка Нана робить ся проституткою. Ся безмірно сумна історія розвита перед очима читача в рядї страшенно ярих і пластичних картин. Ціла повість, а не тільки розмови робітників, написана жарґоном робітників; Золя хотїв їй надати не тільки кольорит, але й „запах люду“. Золя продав був перший друк сеї повісти до фелетону часописі „*Le bien public*“ за 10.000 фр., але публіка підняла такий страшний крик проти „обридлих“ і „неморальних“ сцен описаних в ній, що видавець перервав друк. Тоді закупив право друку в фелетонї молодий тоді писатель Катюль Манде і при помочи сеї

повісти здобув для своєї часописі відразу величезну публіку. Книжкове виданє від разу пішло дуже сильно. Золя не надієв ся більше, як 5—6 видань (кожде виданє в Франції друкуєть ся в 1000 примірниках), тимчасом повість до трьох літ видержала мало не 100 видань. Золя від разу крім слави здобув і значний маєток. Від тепер єго повісти, давнійші і нові, слабші і ліпші, розходили ся вже в величезнім числі примірників. Зараз слідуєча єго повість,

8. Une page d' amour, належить до слабших творів нашого автора. Її героїною є Гелєна Муре, сестра божевільного Муре, що в Пляссані спалив свій дім. Вона була жінкою багатого купця в Марселі, а повдовівши переносить ся з одинацятілітньою донечкою Жанною до Парижа. Любоці молодій вдові з одним лікарем, ненормальна заздрість її донечки, нервово хорої Жанны і в кінці смерть тої дівчини, отсе зміст повісти, котра надто не має ширшого суспільного тла і перевантажена описами Парижа в різних порах дня і року, що при всій своїй живості і плястичности роблять вражінє якоїсь візантійської декорації.

9. Nana, найближша повість Золя, здобула собі ще більший розголос, ніж L' Assommoir. І справді, Золя зробив тут те, чого не був би поважив ся зробити ніхто иньший — своїм природничоповажним методом він змалював житє проститутки у всіх фазах і характерних моментах її життя. Правда, проституцію явну і тайну малювали і малюють майже всі французькі писателі, але малюють звичайно рожевими, принадними фарбами, натяками та граціозними недомовками. Золя поступив зовсім инакше і змалював проституцію у всій її цинічній наготі, змалював усю суспільну шкідливість сеї хвороби. Героїна повісти — Нана, дочка нещасної прачки Жервези, се по словам одного журналіста в повісти, та золота муха, що виклювавши ся на гної літає довкола і затроює все своєю гнилю. Ми бачимо тут старих і молодих, високих достойників, батьків сім'ї і простих акторів, робітників і слуг у пугтах проститутки, що в хвилі свого найвисшого тріумфу виступає (хоч символічно) як супірника самої цісареві, а в кінці вмирає від гнилої віспи в хвилі, коли розпалена глупим шовінізмом юрба на вість про виданє війни Німеччині кричить по вулицях Парижа: „До Берліна! До Берліна!“ „Нана“ стягла на автора цілу бурю докорів і нарікань за неморальність, та Золя відповів на се гордими словами: „Се моя найморальнійша книга!“ Вона вийшла

в лютім 1880 р., що через те прозваний був роком Нани. Зараз першого дня продано 55.000 екземплярів; доси розпродано вже 189 накладів.

Після Нани забажав Золя написати повість в пів-тонах і героїною її зробити Поліну, дочку Лізи Кеню з повісти „Le ventre de Paris“. Але йому на разі не вдалося «скомпонувати ніякої повісти. До того в жовтні 1880 р. вмерла його мати і тільки тоді взяв ся Золя до нової повісти, що вийшла аж з кінцем 1881 р.

10. Pot-Bouille (горнець з росолом), се оригінальний титул сеї повісти, мабуть найслабшої в цілім циклі. Змальовано тут житє в великій, „порядній“ камениці, де обік заможної буржуазії мешкають дрібні урядники і иньші квартиранти. Повість майже зовсім не має одноцілого пляну і розпадає ся на ряд малюнків дуже слабо повязаних механічною рамкою — житєм під одним дахом. Далеко кращою вийшла слідуєча повість

11. Au Bonheur des dames. Вона вводить нас в круг великого купецтва, малює житє в великім маґазині модних товарів, тім типовім витворі паризького промислу, і показує наглядно, як такий маґазин, що врешті доходить до міліона франків денного доходу, пожирає дрібні робітні довкола себе. Обік сеї студії з економічного життя столиці маємо також психологічну студію. Герой повісти, Октав Муре, брат аббе Муре, своєю пильністю, розумом і купецьким талантом доводить свій маґазин до величезного зросту. Привиклий до вдач у фінансових справах він так само привик до вдач у зносінах з жіноцтвом. Жадна з его підвладних склепових дівчат доси не сьміла спротивитись его забаганкам. Та ось до его skleпу вступає на продавщицю Деніза, бідна дівчина з провінції. Октав зворушений її красотою рад би звести її з путя, але Деніза не подібна до иньших. Вона відкидає забаганки свого шефа, здобуває на него вплив не кокетерією, але рівним, чистим блиском своєї чесноти і в кінці робить ся его жінкою не задля его багатства, але через те, що з часом полюбила його.

11. La joie de vivre — радощі життя, так назвав Золя одну з найсувжійших своїх книжок. Є се наскрізь психо-патологічна студія з філософічним підкладом, але без виразного сусільного тла. Героїна повісти, Поліна, дочка пані Кеню з „Le ventre de Paris“, живе по смерті батьків в домі свого стрийка, в Бонвіль. У неї добре серце, а її окружає маса людського страждання: хорий стрийко, вбогі і хорі сусіди, беременні жінки і т. и.

Всі ті людські болісти і долегливості, весь той шпиталь описує автор по своєму старанню і обширно. Поліна віддає свій час і маеток, щоб помагати тим нещасливим з тої одної причини, що вона любить житє і бажала-б, щоб усі довкола неї почували єго радости. Нема сумніву, що тут різко висловила ся власна філософія автора, що так само зглубляє і малює правдиві безодні людського страждання і зопеутя виключно тільки з великої любови до життя. Отся філософія чим далі, тим виразнійше виступає в єго творах.

13. *Germinal* — так названий був підчас революції місяць, коли сходять усякі насіння, цвітень. Автор дав такий титул своїй повісти, в котрій нема цвітів, а є страшенний образ людського горя і людської праці, образ життя в великій копальні вугля на півночі Франції. Майже однодушно признає критика, що *Жерміналь* є найкращим, наймогутнішим твором Золя. Герой повісти — Степан Лянтє, брат Нані, приходить як простий робітник до копальні вугля, працює під землею разом з иньшими робітниками, влюбить ся в робітницю Катерину. Але при тім він чоловік інтелігентний і чуткий на людське горе і має вже славу „неспокійної голови“. Пізнавши страшну нужду робітників і здобувши собі між ними вплив, він організує їх до великого страйку, що описаний в повісти у всіх його фазах справді величнім стилем. Завзятий опір фабрикантів і голод попихає страйкових до бунту, в котрім гине один із директорів копальні. Фабриканти кличуть війсьکو, декілько робітників гине від куль і страйк розбиваєть ся. Робітники йдуть знов до роботи в копальні, але машиніст, Росп'янин Саварин, завзятий нігіліст, руйнує цямрини, що здержували воду, і копальню заливає вода. Степан з Катериною і її любовником ратують ся в однім далеких шахті, до котрого не доходить вода. Страшенні сцени сеї підземної тюрми змальовані в повісти геніяльно. В пориві заздрости Степан убиває свого супірника. По кільканадцяти днях голоду Катерина вмирає в єго обіймах, а його самого врешті відкопують зомлілого і посивілого як дідусь. Прогнаний із копальні він від'їжджає до Америки. Ціла повість навіяна теплим чутєм до робучого люду. Не в соціялістичних або нігілістичних теоріях бачить Золя задатки красної будущини, а в праці, чесноті і прикметах характеру того люду, хоч і на них він дивить ся досить скептично.

14. *L'oeuvre*, найблизший твір Золя, обертає ся в сфері артистів. Єго героєм є Кльод Лянтє, брат Степана, маляр, при-

знаний купкою товаришів за голову нової школи плен-еристів чи то натуралістів. Довгі розмови на тему штуки, правди в штуці, темпераменту, стилю заповнюють повість. Золя виводить тут і себе самого в фігурі писателя Сандоца. Основою повісти є женитьба маляра Кльода з дівчиною знайденою на вулиці Парижа в дощову ніч, його нещасне життя з нею, його силковане, щоб намалювати незрівняний архитвір як образець нової школи. Колиж його малюнок стрічає тільки пасьміхи і нехоть, Кльод вішає ся в своїй робітні перед своїм невикінченим архитвором. „Я вилив тут своє серце і свої спомини“, — писав Золя про сю книжку, та про те треба сказати, що вона належить до його слабших книжок. Свої теорії він викладає в ній до переситу, але повістєва основа — слаба.

15. *La terre*, одна з найголосніших повістей Золя (досі мала 123 видань), малює стан рільництва, а радше сказати дрібного хліборобного селянства в Франції. Героєм повісти є простодушний Жан Маккар, брат прачки Жервези. Він утік від батька, довгий час мандрував по місточках як ремесник, а далі осів на селі як наймит. Автор малює нам селянську сім'ю, але такими рисами і колірами, якими ще мабуть ніхто не малював „сільську іділлю“. Золя не знає селянського життя і його поезії. Обсервуючи його очима міщанина він бачить у ньому тільки бідність і темноту. До того причинила ся ще доктрина, після котрої земля — мати і кормителька тих людей, є рівночасно їх жорстокою панею, їх тираном. Селяне Золя, се мономани, опановані ненаситною жадобою — мати як найбільше землі. Ся жадоба приглушує у них усі людські чуття. У них нема ані сліду моральности, се дикі звірі, запряжені в ярмо, яке на них накладає власть землі. Задля землі вони морять голодом а далі жорстоко мордують рідного батька, сестра вбиває сестру, — задля землі вони готові на всяку погань. Повість замість трагічного співчуття збуджує тільки обриджене, не вважаючи на деякі чудові описи сільського життя, нпр. опис сівби на самім початку. Не диво, що по виданю сеї повісти від Золя відскочили навіть деякі його приятелі, між ними талановитий новеліст Гю де Мопассан.

Вірний своєму принципowi контрастів Золя в слідуочій повісти перекидає ся зовсім у иньший тон, у иньший кольорит. Коли в „*La terre*“ панує, можна сказати, флямандська школа, то в новій повісти „*Le rêve*“ (Мрія) автор пробував удати тон прерафаелітів, переповісти своїм способом побожну легенду про чисту дів-

чину, що живе одним бажанєм — побачити і обняти Христа і в кінці сподобляється того чуда, але в тій хвили, коли обнімає свого небесного коханця, паде мертва на землю. Правда, Золя переніс сю легенду на сучасний ґрунт. Героїна повісти, Анжеліка, дочка Сидонії Руґон, по смерті матери попадає до міста Бомон. Беззахистну, майже замерзлу її знаходить костельник під брамою катедрального костела. Він виховує її у себе в чистоті і побожності. Вишиванє церковних орнатів і читанє побожних легенд — отсе її одиноке занятє. Вона марить про якогось царевича, що має взяти її і зробити безмежно щасливою. І справді вона пізнає Фелісієна де Готкер, що з аматорства малює на склі, а властиво є сином одного високого церковного достойника і походить із найстаршої шляхти. Фелісієн полюбив також Анжеліку, переборов супротивленє батька, обоє беруть шлюб, але виходячи з церкви Анжеліка чує розкішне ослабленє: в обіймах свого милого, в остатнім поцілуї вона вмирає*). Ся повість, так неподібна до всіх иньших повістей Золя, наробила багато гомону. Вже догадували ся, що автор, пересичений бруталністю своїх дотеперішніх творів, війде на пієтизм і містицизм, але швидко переконали ся, що до того ще далеко.

17. *La bête humaine* (звір в чоловіці), найблизша з черги повість Золя, мусіла відразу розвіяти надії тих, що бажали бачити в ньому пієтиста і містика. Автор із атмосфери кадила і гармонії орґанів відразу обома ногами вскочив у вар сучасного життя і взяв ся змалювати одну з найхарактерніших його появ — величезний розріст комунікації, залізницю. Своїм звичайним методом він простудіював докладно всі деталі залізничного руху і его казуїстику, різні випадки, злочини на залізницях, життя залізничних урядників від директорів аж до будників і дав у своїй повісти малюнок, якому нема пари в літературі. Рівночасно Золя поклав собі ще одну задачу, дати в тій повісти психопатологічну студию над т. зв. *mania homicidalis*. Герой повісти, Жак Лянтіє, брат нещасливого маляря Кльода і Нани, є машиністом при залізниці. Фамілійна хвороба проявляє ся у него тим, що від часу до часу його нападає непоборима охота — вбити якусь

*) „Мрія“, се одинока повість Золя, що була перекладена на нашу мову і видана в „Бібліотеці найзнам. повістей“ Дѣла.

жінку. Повість основана на криміналістичнім тлі і читає ся з великим зацікавленням, а поважні студії, покладені автором в її основу, надають їй першорядне значінє.

18. *L' Argent* (гроші), слідуюча повість Золя, має так само велике значінє і так само взята із живої, новочасної дійсности. Автор малює тут біржу з її кольосальними грошовими оборотами, з біржовими королями і банкрутами, з шаленими спекуляціями і шахрайствами. Чудово спортретований біржовий король Ротшільд. Героєм повісти є той сам Арістід Руґон прозваний Саккар, що був героєм „*La Curée*“. Зміст повісти — заснованє, швидкий розцвіт і нагле банкрутство клерикального банку „*L' Union universelle*“ — майже щезає серед описів, котрі однак являють ся важкими, туманними і роблять лектуру сеї повісти досить нудною. Автор декуди повторяє ся, хоча в прирівнаню до „*La Curée*“ видно також величезний поступ — не артиста, але мислителя, соціолоґа Золя.

19. *La débâcle* (погром) — такий титул має остатня повість циклю і одинока справді історична повість Золя, де показано війну 1870 року, погром Французів під Седаном і боротьбу комуни в Парижі. Золя робив для сеї повісти довгі і пильні студії і коли по її виданю сотки очевидців простували деякі дрібнесенькі деталі, то се найкрасший доказ, як близько підійшов автор до дійсної дійсности. Золя поклав собі тут задачу майже понад людські сили — опанувати артистично і змалювати сучасну війну з її страшенно скомплікованою машинерією і кольосальними масовими рухами. Чи в повні чи не вповні він осягнув свою ціль, в усякім разі треба сказати, що жаден иньший писатель не підійшов сею дорогою так близько до її осягнення. Деякі части книги, напр. опис битви під Седаном, се правдиві моноґрафії, зладжені рукою вченого мілітариста а при тім рукою першорядного художника.

Ми назвали „*La débâcle*“ остатньою повістю циклю, бо справді, історія другого цісарства доведена тут до кінця. Двацята повість, якою Золя закінчив свою монументальну будову, „*Le docteur Pascal*“, се соняшний, грандіозний епілог до сеї епопеї політичного швіндлю, соціальної нерівности і психо-фізіолоґічних хороб. Доктор Паскаль, брат міністра Ежена Руґона і спекулянта Саккара, живе на півдні в своїм ріднім Пляссані, лічить бідних і по за тим збирає материяли до студії про діличність хо-

роб. Ті матеріали — се історія єго власної сім'ї. Житє кожного члена він простудиював докладно, обставив документами, котрі у него лежать зведені систематично, впорядковані і обережно замкнені в шафі. Не даром! Єго мати, стара, амбітна Фелісіте, вочим оком дивить ся на ті документи і на той намір доктора. В її очах така студія покрила-б вічним соромом її сім'ю. Мов шакаль вона кружить коло фатальної шафи, щоб видобути і знищити ті свідощтва ганьби і упідлення її сім'ї. Тимчасом і доктор не спить ся зі своєю студією. Йому, старому безженникови, всьміхнула ся в осени весна; він закохав ся в Кльотильді, дочці брата Арістїда, дівчині повній краси і здоров'я, вихованій під єго впливом серед праці і порядку. Вони живуть разом, їх звязок без церковного слюбу — се центр повісти. Але Паскаль не дожив до вродження своєї дитини. Він умирає на хибу серця. Тільки по єго смерті бабка Фелісіте добирає ся до єго шафи і з радістю палить усі нагромаджені ним документи в ту пору, коли Кльотильда-гойдає на руках Паскалевого сина.

Отсе є коротенько поданий зміст того повістєвого циклю, який здвигнув Золя під кінець ХІХ в. яко безсмертний пам'ятник своєї поетичної творчості і заразом як кольосальну піраміду на могилі Наполеонового цїсарства. Не все в тій піраміді — тривкий ґраніт і блискучий порфір; є там і простий пісковець, є й згущене болото. Не всюди малюнок відповідає житю і історії, є великі анахронїзми, є й фальшиві контури і фальшиві перспективи. Та про те годї заперечити, що з усіх писателїв, які в нашім віці силкували ся при помочи арстистичних образів передати нам хід великих історичних течій і рефлєкси того ходу на ріжні суспільні верстви, Золя обхопив найширший видокруг, сягнув найглубше, показав найбільше сьмілости в аналізованю суспільних і індивідуальних хороб. Ані Толстой в „Войнѣ и мирѣ“, ані Бальзак у своїй „La comédie humaine“ не розвернули такої широкої і таким одноцїлим духом пронятої картини, як Золя. „Цїлість — говорить один із остатніх біоґрафів Золя*) — показує нам найріжнійші долї. Порушено там страшенну силу випадків, змальовано приємні і страшні пригоди, розсипано щедрою рукою радощі і стражданя. Знайдемо

*) Dr. Benno Diederich, Emile Zola. Leipzig 1898, стор. 62—63.

тут щирі історії другого цїсарства, як воно будує ся кровю, як роскошує ся своїми успіхами, як усякими крутими способами здобуває бунтівницькі міста, як потім попадає в повільний розклад і в кінці топить ся в крові, в такім морі крові, що в ньому мало не затопила ся вся нація. Бачимо тут соціальні студії про велику і дрібну торгівлю, проституцію, рільництво, біржу, міщанство, простолюдє, що мре в заражених передміських кльоаках або бунтує ся в великих промислових центрах. Бачимо тут прості образки з людського житя, сторінки повні ніжної щирости і палкої любови, боротьбу розуму і серця против несправедливої природи, крик розпуки тих, що падають під вагою надсильної задачі, окрик доброго серця, що жертвує себе і перемагає свій біль. Бачимо тут скоки фантазії, де уява піднімає ся понад природу, величезні сади, що цвітуть у всіх порах року, костели з тоненькими вежами і шпильми, чудові історії з раю. Одним словом, у тїм творі є все, добре і погане, буденне і величне, сміх і сльози, квітки і бруд людського житя. Ціла безмежна житєва ріка шумить у „Руґон-Маккарах“ перед нами, та сама, що на своїх хвилях несе людськість аж до кінця віків“.

Скінчивши сей величезний твір, що сам один вистарчив би, щоб заповнити працею ціле житє кількох першорядних писателїв, Золя не спочив ані на хвилю. В єго голові вже народив ся иньший великий плян. Уже в Руґон-Маккарах він кілька разів доторкав ся до основ сучасного католицизму, справедливо бачучи в нїм велику рухову силу в історії. Тепер він задумав присвятити тій силі окрему студію, освітити її у всіх її формах, у всім розвою, дати її історію і її філософію, прояснити ту релігійну кризу, в якій живе сучасне людство. І на се треба було цілого циклю повістей. Золя зупинив ся на трїлїогії, а символом ріжних форм релігійного чутя взяв три міста: Лїурд, славне відпустове місто у Франції, Рим — столицю католицизму оснований на традиції і заскоружлого в тій традиції і Париж — огнище нової, ясної, свободної релігії, тоб то науки і праці, що увільнює чоловіка духово і материяльно. Сей циклї тим не подібний до попереднього, що єго героєм є один чоловік, аббе Цер Фроман, священник, що давлячись на надуживанє віри для цілей безвстидного туманеня і здирства в Лїурді, тратить віру і бажає реформи католицизму. Він пише книгу про те, що католицизм повинен очистити ся від грубого антропоморфізму незгідного з новочасною наукою,

а натомиць обернути ся до піддвигнення етики, чоловіколюбности і вирівняння соціальних кривд. Але в Римі его книгу поставлено на індекс заборонених книг. Пер їде до Риму, добиває ся авдієнції у папи, викладає йому свої погляди, але переконує ся, що там, в центрі католицизму, думають про щось зовсім иньше, про політику, про інтриги, про збиранє Петрового гроша, а не про реформу католицизму. Він вертає пригноблений до Парижа, przypadково стикає ся зі своїм братом — ученим хеміком і вільнодумцем, і під его впливом пізнає, що нова релігія людськості, се є наука і праця для добра загалу.

Крім сих великих повістей Золя написав довгий ряд дрібніших оповідань і нарисів, що походили в збірних томах: „Nouveaux contes à Ninon“, „Le capitaine Burle“, „Naïs Micoulin“. В тих дрібних оповіданнях Золя являєть ся нераз великим майстром, не меншим як у великих повістях, а декуди й більшим. Композиція тут усюди бездоганна, а в деяких оповіданнях, як ось „Напад на млин“ та „Повінь“ — вірцева, а за те в мальованю окруження по при звичайну у нашого автора старанність і точність видно більше простоти, більше прозорий рисунок.

Але Золя не тільки першорядний повістєписатель; він без сумніву також першорядний нині у Франції публіцист. Ще до недавна він ненавидів „політику“, але для кожного, хто бачив глибокий соціологічний інтерес у его повістях і бажанє автора — зглубити і змалювати сучасне жите у всіх его, значить і успішних та політичних проявах, від разу було ясно, що він колись мусить дійти й до політичної боротьби, так як перейшов боротьбу за літературні та артистичні погляди. І справді, ми бачили недавно, як він виступив на поле практичної політики своїм отвертим листом до президента Фора в справі Драйфуса. Ми не будемо оповідати тут ходу сеї голосної боротьби знаменитого писателя з генеральним штабом французької армії і збаламученим его поплечниками загалом. Своєю відвагою і незломною твердістю здобув собі Золя в тій боротьбі пошану і подив цілого світа, а найновіші події в сій справі готовлять для него не легко здобутий, але блискучий тріумф. Золя не злякав ся материяльних страт і несправедливих засудів, не злякав ся добровільного вигнання з Франції і не злякає ся певно повороту хоч би прямо до тюрми; він певний, що боронена ним справа — справедливість — мусить побідити.

На однім полі Золя не мав щастя, на полі драматичнім. Кілька разів він пробував здобути собі сцену, але се йому не вдалося. З природи своєї він епик — може один із остатніх великих епиків і для того драма не дається йому. Він силкувався перенести свої натуралістичні теорії на драму, але ті його концепції дуже наївні і поверхові і навіть не доторкаються до суті драматичної творчості. Значне поводження на сцені мали тільки переробки драматичні з його повістей (особливо з *L' Assommoir*), dokonані театральними фабрикантами. Але щож, ті переробки якої драми не мають вартости. Додамо, що переробка „Жерміналя“ була заборонена театальною цензурою і так таки її не побачила світла.

На закінчене сего огляду нехай буде мені вільно сказати кілька слів загальної характеристики сего незвичайного писателя. Він називає себе натуралістом, а дружні приятелі і ще дружнійші вороги називають його навіть головою натуралістичної „школи“. Отже треба сказати, що ніякої такої школи нема й не було. Талант Золя наскрізь індивідуальний і так різко зазначений у злих і добрих прикметах, що наслідувати його нікому не вдасться і не оплатиться. З тої так названої школи Золя повиходили або такі писателі, що зазначили дійсну реакцію проти його манери писання, як ось Мопассан, або такі, що не визначили себе в літературі нічим особливим. Золя сам першою умовою для кожного молодого писателя кладе — не наслідувати старших, не держати за ніяких вірців. Так само й його літературні теорії, котрі він довгі літа з запалом голосив у численних статях і котрі заповнили кілька томів його критичного дорібку (див. особливо „*Le roman expérimental*“, „*Les romanciers naturalistes*“, „*Documents litteraires*“) далекі від того, щоб могли витворити якусь літературну школу, якийсь новий напрям творчості. Золя — не філософ і не естетик; те що він продукує на тім полі — нераз дуже наївне і не глибоке; звичайно він описує свій власний метод літературної творчості як якусь норму, тай тут звичайно не бачучи самого основного і головного. Аналіза його поверхова, задовольняється словами не доходячи до суті річ, говорить більше про стиль, ніж про провідні ідеї. І коли його повісті своєю композицією, методичністю своїх описів, багатством кольорів і шириною малюнків цікавлять наш розум і порушують фантазію, то нераз ми про-

читуємо у него цілі сотки сторінок, а наше чуте не зворушить ся ані разу, паше серце не забеть ся живійше. Се скорше анатомічний театр, ніж живе, теплом авторського серця огріте житє. Ніщо не може бути більш навчаюче, як порівняти великого „натураліста“ Золя з великим „реалістом“ Достоевським. Оба вони любують ся в студіюваню людської душевної патології, оба слідають, так сказати, під мікроскопом людську душу в її найтайніших рухах, — та про те якаж величезна різниця між ними! У Достоевського материяльне окруженє его героїв зазначене, правда, різко, але коротко, злегка, пейзажів майже зовсім нема; у Золя на се йде добра третина всего місця в повісті. За те у Достоевського люде стоять на першому пляні а їх душевний стан є тою атмосферою, що проймає, заповнює всю повість, уділяєть ся читачеві, мучить і потрясє його. У Золя люде звичайно малі супроти кольосального окруженя так як на рисунках Доре в его ілюстрациях до „Божевільного Орлянда“; у тих людей на першім пляні виступають материяльні інтереси, а тільки на дальшій, мов з поза туману материяльних фактів, проявляєть ся душа, звичайно душа пересічна, буденна, неглибока, нескomплікована. У Достоевського ідіоти говорять як філософи, відчувають усе безмірно тонко, судять безмірно бистро, бачуть ясно; у Золя філософи і вчені говорять мало чим мудрійше від простих робітників (коли не говорять про свій спеціальний фак). Достоевський є незрівняний психо-патолог, Золя — соціолог.

Та при тім він — романтик. Се не парадокс, се справді так: у тім завзятім натуралісті, в тім невтомимім малярі соціального болота і гнилизни є душа романтика. У него палка, південна фантазія, що любить ся в грандіозних контурах, ярих колірах, у прибільшуваню і роздуваню найзвичайніших річей до нечуваних, казочних розмірів. Правда, розум і студії зробили його реалістом, малярем близької, сучасної дійсности, але захований в душі романтик робить тому реалістови ненастанні збитки. Реаліст робить студії, описує окруженє як мога найстараннійше, нюхає, смакує, міряє цирклем, а романтик іронічно дивить ся на всю ту роботу і водить пером автора, і з під того пера виходять дивовгади, яких око не бачило і ухо не чуло нікогд: фантастичний сад Параду, жива льокомотива Люїзон, фантастична печена гуска в „L' Assommoir“, що своїм запахом, своїм товщем, своєю ситістю заповняє цілу вулицю, фантастична симфонія сиряних запахів

у „Ventre de Paris“ і тисячі, тисячі інших не менше фантастичних річей.

З того погляду не без певного оправдання можна назвати Золя мономаном, натурою подекуди хоробливою. Контури дійсності під його руками викривлюють ся, надувають ся, набирають неприродних колірів і рухів; мертва природа оживає, набирає людської подоби, людської душі, а супроти неї живі люде дрібніють, якось затирають ся, не можуть сильно і виключно захопити наш інтерес і наше співчуття. Золя називали песимістом — по моєму несправедливо. Їго остатні повісти, особливо „Доктор Паскаль“ і „Париж“, де автор найповнійше і з великим запалом висловив своє філософічне credo, являють нам його великим оптимістом, прихильником думки про невпинний поступ людей до ліпшого, до справедливості і досконалості. Тільки його мономанія, що показує йому дійсність у недійсних, покривлених контурах, а людей меншими, низшими, простійше зорганізованими, ніж вони є на ділі, — тільки се по моїй думці є причина того згідного світла, в яким він показує нам більшину своїх героїв, тої преділекції автора до мальовання низьких, підлих, брутальних та брудних учинків, намірів, думок і бажань людей. Темні сторони життя займають в його повістях далеко більше місця, ніж в дійсности; дуже часто ті темні краски накладені густійше, ніж буває в дійсности і для того наукова вартість його студій — при всій пошані, яку мусимо мати для його методи і для її талановитого виконування — є дуже невелика. Нового він не відкрив нічого, а його мудрість нераз черпана навіть з дуже неособливих жерел (напр. малюнок робітничького життя в „L' Assommoir“ із дуже драматичної і багато де в чому невірної брошури чи памфлета „Le sublime“). Коли взяти приміром „Руґон-Маккарів“, то можемо сказати сьміло, що обох цілей зазначених у титулі автор не досягнув в повні, бо ані історії другого цісарства на членах тої сім'ї вповні не показав, ані не дав нічого справді нового і цінного для прояснення теорії дідичности душевних хороб. Певно, так могло бути, але чи мусіло так бути і чому так мусіло бути — сего автор навіть не пробує в'яснити, або коли часом і дає в'яснення (напр. пояснене mania homicidalis в „La bête humaine“), то вони наївні просто до сьмішного.

Але вартість Золя і його творів не в тім, в чім її кладе Золя теоретик і доктринер. На щастє обік неособливого теоретика

живе в нїм великий артист і сильний, прямий, чесний характер, що кладе свою печать на всі єго твори. Се їх вартість, їх щире золото і через се може Золя сказати про себе гордо: *Quae scripsi — scripsi*.

З хронікарського обов'язку потую тут смерть французького поета Стефана Маллярме, що по смерті Верлена був признаний головою нової школи тзв. декадентів. Стефан Маллярме родив ся 1842 р., значить, був тільки роком молодший від Золя. Довгий час жив у Англії і вернувши до Франції був учителем англійської мови і літератури в деяких паризьких гімназіях. В літературі виступив ще 1866 р., друкуючи свої вірші в журналіку „*Parnasse contemporain*“. На ті вірші довгий час ніхто не звертав уваги, тим більше, що вони появлялись дуже рідко. Так само без уваги минав опублікований ним переклад новель Американця Едгара По. В 1874 р. Маллярме зірвав зносини з „Париассом“ через те, що там не хотіли надрукувати єго поемки „*Après-midi d'un Faune*“ (Пополудне Фавна). Він видав сю поемку своїм коштом і тільки від часу її видання він зробив ся видним репрезентантом наймолодшої генерації поетів, що тезу „штука для штуки“ довела до абсурда. Маллярме справді в тім згляді був наймолодший між наймолодшими. Поезія для него є символом життя, а слова і звуки — символами — не думок, борони Боже! — а почувань, таємних рухів тої душі. От тим то єго вірші повні такого тонкого і скомплікованого символізму, що для звичайних людей виглядають як набір слів, гучних і блискучих, але без ніякої логіки, без ніякої думки. Маллярме не є темний у своїх віршах. Темним можна назвати того, хто в словах складає занадто багато думок. Маллярме не вкладає у свої слова ніякої думки; в них тільки покровні його душі можуть відчувати ті самі таємні вібрації чуття, які були у автора при писаню віршів; для загалу вони по prostu ляпапина без ніякого значіння. Він не хотів промовляти ані до розуму ані до уяви, але хотів тільки — як сам признавав — при помочи певних звуків і слів суїгерувати читачеві вражіння і образи, не називаючи їх по імені, бо „в поезії все мусить бути загадкою“. Його вірші, зібрані до купи, заповнюють невеличкий томик, виданий під безпретенсiональним титулом „*Pages*“ (сторінки). Крім сего він видав у двох томках свої прозові нариси п. з. „*Divogations*“ (пусті балаканя).

Др. Іван Франко.